

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2006

Barbora Zelenková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Kultura a civilizace

**Přehled různých pojetí vztahu obou pojmů
v antropologickém a kulturně-historickém myšlení**

Vedoucí práce: PhDr. Vít Erban

Autor práce: Barbora Zelenková

Studijní obor: Humanistika

Ročník: 3.

2006

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a s využitím uvedených pramenů a literatury.

Barbora Kelenková

**Děkuji vedoucímu bakalářské práce PhDr. Vítu Erbanovi
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.**

OSNOVA

ÚVOD	6
1 Myšlenkové zdroje kulturní antropologie	8
1.1 Popis cizích společností	8
1.2 Odklon od evropocentrismu	9
1.3 Vznik antropologie jako vědy o člověku	9
1.4 Různá pojetí studia cizích kultur	10
2 Vývoj axiologického pojetí pojmu kultura	12
2.1 Vznik pojmu kultura	12
2.2 Kultura vymezená ze sféry přírody	13
2.3 Osvícenské pojetí kultury.....	13
2.4 Kultura jako specifický lidský nástroj	14
2.5 Kultura jako pozitivní hodnoty	14
2.6 Kultura ve filosofickém pojetí	15
2.7 Kultura jako rovnováha hodnot	16
3 Antropologické pojetí pojmu kultura	17
3.1 Kultura jako stav společnosti	17
3.2 Vznik první antropologické definice pojmu kultura	18
3.3 Kultura jako systém symbolů	18
3.4 Kultura jako společenský odkaz	19
4 Vztah pojmů kultura a civilizace	20
4.1 Odlišení pojmů kultura a civilizace v oblasti americké sociologie	20
4.2 Odlišné pojetí pojmů kultura a civilizace v německé oblasti	21
4.3 Přejít od axiologického k antropologickému pojetí pojmu civilizace	21
5 Axiologické pojetí civilizace	22
5.1 Teorie kulturních cyklů Oswalda Spenglera	22
6 Antropologické pojetí civilizace	23
6.1 Definování civilizace	23

6.1.1	Přebytek jídla a pracovních sil	24
6.1.2	Sociální rozvrstvení	24
6.1.3	Vláda	25
6.1.4	Dělba práce	26
6.1.5	Velkolepá díla	26
6.1.6	Hustě obydlená sídla	27
6.1.7	Systém vedení záznamů	28
6.2	Evoluce civilizací	28
6.2.1	Rasové vysvětlení	29
6.2.2	Determinismus životního prostředí	30
6.2.3	Unilineární evoluce	31
6.2.4	Marxismus	31
6.2.5	Vodohospodářská hypotéza	32
6.2.6	Hypotéza omezení oblastí	33
6.3	Pojetí Arnolda Toynbeeho	33
6.4	Oponentní postoj Jacquese Soustella	35
6.4.1	Soustellovo pojetí civilizací	35
6.4.2	Kulturní a civilizační rysy	36
6.4.3	Kulturní a civilizační témata	37
6.4.4	Kulturní a civilizační struktury	37
	ZÁVĚR	41
	Seznam literatury	43
	Abstrakt	44

ÚVOD

S vyslovením pojmů kultura a civilizace vyvstává otázka podstaty lidské existence. K jejímu objasnění je nutné zamyšlení nad příčinami vymanění se a přesažení člověka z čistě přírodní sféry do sféry zahrnující kulturní a civilizační prvky. Kultura představuje kromě umění také soubory artefaktů, naučených vzorců chování a symbolů umožňujících člověku přesahovat jeho přírodní vymezení.

Vyčlenění z čistě přírodní oblasti započali naši předkové používáním primitivních kamenných nástrojů, kterými nahrazovali fyzický nedostatek a tím postupně vytvářeli svět kultury, jejímž základem se staly více a více dokonalejší nástroje, poznatky a symboly. Kulturu tak můžeme považovat za nový mechanismus přizpůsobení, jenž výrazně ovlivnil vývoj lidského druhu. Kromě biologické evoluce začíná působit i evoluce kulturní, která přetváří člověka v biokulturního tvora spojujícího v sobě kulturu i přírodu.

Člověk, jako kulturně-přírodní bytost, se stává předmětem studia různorodých antropologických vědních oborů. V této práci se často setkáme s kulturní (sociální) antropologií, která studuje člověka jako tvůrce a zároveň jako produkt kultury, zabývá se kulturní variabilitou a popisuje vývoj a fungování kulturních systémů a člověka v cizím kulturním kontextu.

V první kapitole poukazuji na vlivy a z nich plynoucí důsledky pro vznik a postupný vývoj antropologické vědy o člověku. Vracím se o několik staletí v čase, abych ukázala, jak působilo pronikání „civilizovaných“ národů v dosud neobjevených oblastech světa obydlých společnostmi naprosto odlišných kultur, norem, hodnot, idejí. Nahlédnutím do myšlenek autorů této doby si můžeme utřídit představy o tom, jak tito „objevitelé“ vnímali a pohlíželi na tyto nově „objevené“.

V další části práce se soustředím na vymezení klíčových pojmů kultura a civilizace. Jistě si mnozí z nás někdy položili otázku, co vlastně zmíněné pojmy skutečně znamenají, jak je možno chápat jejich široké významové vyčlenění? Oba pojmy prochází od svého etymologického základu řadou proměn v chápání i používání, což se odráží v jejich významech i vzájemných vztazích. Zatímco v určitém období je použití i chápání slov kultura i civilizace synonymní, v jiném období zase proti sobě vystupují zcela protikladně. V částech

pojednávajících o vzniku, historii použití a významech obou pojmů snad nalezneme jasnější odpovědi.

K definitivnímu rozlišení pojetí pojmů kultura a civilizace dochází rozdělením přístupů k těmto pojmům do axiologické a antropologické linie. Každá z těchto linií ubírá svůj zájem jiným směrem, z čehož vychází nespočet různě hodnotících definic a přístupů. Některé základní myšlenky, vycházející z těchto linií, se pokusím přiblížit v kapitolách antropologického a axiologického pojetí obou pojmů.

Poslední kapitoly práce se týkají různých teorií vysvětlujících vznik a vývoj kultur a civilizací. Zejména v antropologické oblasti existuje mnoho hypotéz objasňujících příčiny vývoje kultur a civilizací. O některých z nich se zmiňuji v části antropologického pojetí civilizace.

Záměrem této práce je především ukázat, že význam a vztah pojmů kultura a civilizace závisí na tom, zda oba tyto pojmy chápeme a používáme v jejich antropologickém, nebo naopak axiologickém významu. Axiologická rovina charakterizuje kulturu jako souhrn pozitivních a duchovních hodnot, které slouží ke kultivaci jednotlivců a rozvoji lidské společnosti a civilizaci připisuje pouze praktické, věcné a nezaujaté hodnoty. Oproti tomuto axiologickému pojetí stojí antropologický postoj, který zahrnuje do kultury kromě pozitivních hodnot také prostředky sloužící člověku k adaptaci na vnější prostředí a velmi zdůrazňuje vlastní hodnotový systém každé kultury i civilizace.

1 Myšlenkové zdroje kulturní antropologie

1.1 Popis cizích společností

První zmínky se objevují v pracích studujících a popisujících svět "těch druhých" nebo-li cizích kultur. Dělení společností na "my" a "oni" jako odraz vnímání vzájemných odlišností, se projevuje ve všech dobách a ve všech společnostech. Velké množství preliterárních společností chápala a označovala svůj kmen slovem "lidé", zatímco cizí kmeny nebo společnosti od nich dostávaly pejorativní označení (například "nepřátelé", "opičáci" apod.).

Tak také antický starověk nazýval cizince "barbary" a ani po pádu Západořímské říše a postupným vznikem "barbarských" feudálních států po celé křesťanské Evropě nezamezil odlišování společností na "my" a "oni". Neustálý příchod nových cizinců s vlastní odlišnou vírou i životním stylem vyvolával v stávajících obyvatelích nedůvěru, mnohdy až odpor.¹

V dějinách vědy o člověku a kultuře došlo k průlomům se započítáním velkých zámořských cest. Plavby Kryštofa Kolumba, Vasco da Gama a Fernanda de Magalhães objevily tehdejšímu světu neznámé kultury Nového světa, Afriky a Tichomořských oblastí. Pojem starověkého "barbara" střídá novověký pojem "divoch", který je v duchu křesťanské morálky a civilizačního pokroku převychováván a vykořisťován.² Takto například bylo ospravedlňováno „zcivilizování barbarského světa“ španělským impériem: ... Dobyvačné války proti indiánům jsou spravedlivé, protože: „Španělé jsou těmto barbarům nadřazeni po stránce rozumu a obratnosti, udatnosti a lidskosti, ... mezi nimi a Španěly jsou takové rozdíly jako mezi krutými a zběsilými lidmi a lidmi nanejvýš slitovnými, jako mezi lidmi prudkými a bezuzdnými a lidmi ukázněnými a rozvážnými...“.³

---

¹ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 273

² Tamtéž, str. 273

³ Srov. BUDIL, I. T. *Za obzor západu*. Praha : TRITON, 2001, str. 252

1.2 Odklon od evropocentrismu

Další informace o cizích zemích a neznámých kulturách přinesly v 17. století změnu v nazírání na tyto společnosti i pochybování o absolutní platnosti a pravdivosti dosavadních hodnot a norem evropské kultury. Odstup od evropocentrismu jakoby v důsledcích útočil na etnocentrismus.⁴

Kulturní splývání vychází z hlubšího vzájemného porozumění života kultur, kterých se týká. Takto pojednává o Aztécích Diego Durán, jeden z prvních misionářů „antropologů“: *„Všechny zpěvy Aztéků jsou protkány tak záhadnými metaforami, že jim sotva kdo může porozumět, pokud nejsou zevrubně prostudovány a vyloženy, aby se ozřejmil jejich smysl. Z toho důvodu jsem začal velmi pozorně naslouchat tomu, co se zpívalo; a zatímco zpočátku se mi zdálo, že jednotlivá slova a části metafor spolu nijak nesouvisejí, vidím nyní, po rozhovorech a diskusích, že jsou to podivuhodná moudra, stejně tak ve zpěvech skládaných v současné době o věcech božských jako v těch, které se týkají záležitosti lidských.“*⁵

1.3 Vznik antropologie jako vědy o člověku

Zárodky kulturního relativismu, předchůdce vědy o cizích kulturách, tolerujícího způsob života cizích společností a respektujícího existenci odlišných hodnot, norem a idejí cizích kultur, vyjadřují díla osvícenských filozofů 18. století (z mnoha těchto filozofů lze zmínit například Johna Locka, A. R. J. Turgota, Adama Fergusona). Antropologické myšlení se vytváří a kultivuje hlavně jako výraz zkušenosti evropské společnosti s okolním neevropským světem.⁶

Zakladatel novověké antropologie, anglický filozof John Locke, ve svém spise *Zkoumání lidského rozumu* odmítl Descartovo učení o vzorených idejích. Zdrojem poznání je lidská zkušenost. Člověk si osvojuje poznatky a pravidla chování

---

⁴ Etnocentrismus znamená poznávání, hodnocení a výklad světa z pohledu vlastní kultury

⁵ Cit. podle: BUDIL, I. T. *Za obzor západu*. Praha : TRITON, 2001, str. 267

⁶ Tamtéž, str. 13

v průběhu sociálního učení, čímž vytváří svou socializaci a enkulturaci. Lockův kulturní relativismus, popírající vrozené pravdy jako základ sociálních norem a pravidel, byl úzce spjat s problémem tolerance. Francouzský politik a ekonom Anne Robert Jacques Turgot navázal na Lockův kulturní relativismus poukazem na determinující roli kultury. Kultura pouze nepřenáší informace od rodičů a učitelů, ale děti formuje také vnější sociální a životní prostředí. Předpoklad psychické jednoty lidstva náleží i příslušníkům "primitivních kultur". Také jim jsou připisovány psychické dispozice, jaké mají civilizované národy. Existenci odlišných vzorců chování a myšlení u různých společností je nutné vysvětlovat rozdíly ve výchově a nikoli jen vrozenými psychickými dispozicemi.⁷

1.4 Různá pojetí studia cizích společností

První polovinu 18. století naplňují pokusy o programové srovnávání zvyků a institucí různých společností. Srovnávací metodu použil při studiu přírodních národů jako první francouzský jezuita a misionář Joseph Francois Lafitau. Ve svém díle *Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob* podal v mezikulturní perspektivě podrobný obraz rodového zřízení jako univerzální jev prvobytné společnosti. Vycházel z pětiletého pobytu mezi indiány kmene Irokézů. Svůj zájem neomezil jen na studium indiánské kultury, ale srovnával ji se zvyky a institucemi starověkých národů. Zjistil, že Irokézové disponují podobnými znalostmi jako evropské a asijské kultury, proto formuloval hypotézu, že původní pravlastí amerických indiánů byl Starý svět. Během migrace do Nového světa došlo k upadajícím proměnám původní vyspělé kultury a ztrátě víry v jediného Boha. Přesto se v kultuře amerických indiánů prý zachovaly pozůstatky evropských zvyků a obyčejů. Tyto "kulturní části" srovnával se zvyky a institucemi antického starověku. Nesouhlasil s tvrzením, že "barbarské národy" byly společnostmi bez Boha, náboženství, rozvinutých forem vlády. V kultuře přírodních národů naopak můžeme identifikovat pozůstatky uctívání nejvyšší bytosti a existenci sociálního řádu.⁸

---

⁷ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 274

⁸ Tamtéž, str. 276

Vznik moderní vědy o společnosti a kultuře inspiroval také italský filozof Giovanni Battista Vico, který byl tvůrcem teorie cyklického vývoje národů a kultur, objasňující evoluci lidské kultury. Každý národ prochází třemi základními epochami - Božskou, heroickou a lidskou jako podobnosti vývojových fází období života - dětství, mládí a zralosti. Stát vzniká teprve v heroickém období a souvisí s vládou aristokracie. V lidském stádiu vývoje je vystřídán demokratickým státem, ve kterém vítězí svoboda a přirozená spravedlnost. To je vrchol vývoje lidstva, po něm přichází mravní úpadek a návrat do původního barbarství. Od tohoto bodu začíná opět progresivní vzestup a další koloběh. Cyklická koncepce dějin našla své přívržence mezi antropology zabývajícími se vznikem, vývojem a zánikem konkrétních sociokulturních systémů v čase a prostoru. Vico jako první formuloval teorii plurality kultur. Jednotlivé kultury se od sebe odlišují, stejně jako se jejich hodnoty, normy a ideje odlišují v čase a prostoru.⁹

Vedle cyklické koncepce dějin vznikla také teorie lineárního pokroku, zakladatele Jeana Antoine de Condorseta. V díle *Nástin historického obrazu pokroku lidského ducha* vidí, tento francouzský filozof, dějiny jako nepřetržitý pokrok se zdrojem v nárůstu lidského vědění. Dějiny lidstva se dělí do deseti epoch. První tři epochy zahrnují prvobytné společnosti, dělí se jednak na období rodové společnosti, kde způsob obživy závisel na lovu a rybolovu, dále na období přechodu od pastevectví k zemědělství, poslední období zahrnuje rozvoj zemědělství až po vynález písma. Koncepcí dějin jako nepřetržitého pokroku se zabýval i skotský filozof a historik Adam Ferguson, který díly *Rozprava o dějinách občanské společnosti* a *Základy mravních a politických věd* položil základy moderní vědy o společnosti, především svou koncepcí vývoje procházejícího stádii divoštství, barbarství a civilizace.¹⁰

Ke vzniku vědy o cizích kulturách přispěli také němečtí osvícenci. Svými pracemi vytvořili "Vědu o národech". Později (od 60. do 80. let 18. století) se začala vytvářet vědní disciplína "Ethnographia" (nebo "Ethnographie"), ze které se zrodil pojem "Ethnologie". Obeznamenost a popularita vědy o cizích kulturách zesílila opět zámořskými objevy, tentokrát zprávami z Tahiti. Tyto zprávy podpořily romantizaci přírodních národů. Rozpracování a terminologii této nové badatelské oblasti vytvářeli němečtí, rakouští, švýcarští, ruští, nizozemští a francouzští vědci na

⁹ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 276

¹⁰ Tamtéž, str. 276

přelomu 18. století, jejichž terminologie pronikla také do Velké Británie a Spojených států. Skupina francouzských filosofů "Idéologues" (Ideologů) založila roku 1799 Société des Observateurs de l'Homme (Společnost pozorovatelů člověka) a doporučovala při studiu cizích kultur pobývat v těchto společnostech a učit se jejich jazyku. Práce Jeana-Marie de Géranda *Úvahy o různých metodách vhodných k pozorování divoch* (1799) je považována za první příručku pro terénní výzkum cizích společností. V první polovině 19. století vzniklo mnoho etnografických muzeí a etnologických společností svědčících o rostoucím zájmu studia mimoevropských kultur. K vytvoření moderní vědy o člověku, společnosti a kultuře přispěly především nové významy pojmu **kultura**.¹¹

2 Vývoj axiologického pojetí pojmu kultura

2.1 Vznik pojmu kultura

Axiologické pojetí pojmu kultura se nachází již v antice, dále se objevuje v dílech renesančních humanistů a německých osvícenců a později je rozpracováno představiteli německé klasické filosofie.

Základ pojmu kultura pochází z latinského slova "colo", "colere" a byl původně spojován s obděláváním zemědělské půdy (agri cultura). M. T. Cicero v Tuskulských hovorech (r. 45 př. n. l.) nazval filosofii "kulturou ducha", čímž položil základ pojetí kultury jako charakteristiky lidské vzdělanosti. Pojem kultura tak získal selektivní a hodnotící funkci, odlišoval ty, kteří prostřednictvím vzdělávání a zdokonalování směřují k vyšší formě individuální a sociální identity, od všech ostatních, kteří setrvávají ve filosofické nevědomosti. Ve středověku se pojmu kultura jako charakteristiky kultivace lidských schopností mnoho neužívalo a pokud přeci, pak s nádechem silného mystického obsahu, někdy vystupovalo jako ekvivalent pojmu kultura.¹²

---

¹¹ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004 , str. 276

¹² Srov. SOUKUP, V. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha : SLON, 1994, str. 65

2.2 Kultura vymezená ze sféry přírody

Doba renesance a humanismu oživila antický význam pojmu kultura a nastínila jeho novou funkci: vést hraniční čáru mezi člověkem a přírodou. Člověk je chápán jako aktivní tvůrce kultury, jejímž prostřednictvím neustále překračuje kruh svých existenčních možností a přetváří tak přírodu i sebe. Významný mezník vytváří dílo německého historika a právníka S. Pufendorfa, který slovo kultura osamostatnil jako nezávislou lexikální jednotku a do kultury zahrnul všechny lidské výtvořky a společenské instituce, jazyk, vědu, morálku, zvyky, odívání i bydlení. Do centra výzkumného zájmu se dostává problematika kultivace lidských schopností a také rozsáhlá oblast produktů lidské činnosti.¹³

2.3 Osvícenské pojetí kultury

Představitelé osvícenství chápou kulturu jednoznačně jako sféru lidské existence stojící v protikladu ke světu přírody. Takové pojetí kultury, zdůrazňující více zdokonalování než stav a podmínky sociálního života, dále rozvíjeli němečtí historici, z nichž zmíním především K. F. von Irwinga a J. Ch. Adelunga. Irwing ve svém eseji *O kultuře lidstva* (1779) definuje kulturu: ... "jako kultivaci, zdokonalování a vzrůst lidských schopností a energie nebo jako souhrn zdokonalení, kterým je člověk povznesen ze svého přírodního, nekulturního stavu. Čím více člověk opracovává své schopnosti kulturou, tím více se vzdaluje neutrálním podmínkám. Kultura je záležitostí a stupněm lidské dokonalosti. Kultura může být přívlastkem pouze celému lidstvu nebo národům, jednotlivcům je dáno jen vzdělání, kterým dospívají ke stupni kultury svého národa".¹⁴ J. Ch. Adelung podává jinou definici kultury: "Kultura – zdokonalení a zušlechtění nebo zjemnění celkových duševních i tělesných sil osoby nebo lidu tak, že zahrnuje nejen osvícení nebo zdokonalení rozumu prostřednictvím osvobození od předsudků, ale také uhlazení, zejména zdokonalení a zjemnění zvyků a mravů."¹⁵ Tuto definici lze považovat za první formální axiologickou definici kultury.

¹³ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 277

¹⁴ Cit. podle: KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : Krajské kulturně osvětové středisko, 1969, str. 36

¹⁵ Cit. podle: Tamtéž, str. 38

2.4 Kultura jako specifický lidský nástroj

K překonání osvícenské koncepce kultury přispěl ve svých *Myšlenkách k filozofii dějin lidstva* v letech 1784 - 1791 německý filosof J. G. von Herder (1744 – 1803), podle kterého člověk v existenčním boji nahrazuje své fyzické nedostatky kulturou jako specifickým lidským nástrojem přizpůsobení k prostředí.¹⁶ Kultura je progresivní kultivování nebo rozvíjení schopností. V dějinách kultury, jako neustálém nárůstu humanity a sebeutváření člověka, vytváří rozhodující roli kulturní tradice projevující se předáváním dosažených výsledků a jejich dalším tvůrčím rozvíjením: "... *Semena veškeré vyšší kultury dluží země náboženské tradici, písmu i řeči ...*".¹⁷ Herder se snažil odhalit specifické zvláštnosti a hodnoty všech národů a kultur. Odmítal myšlenku nekulturních národů. Existují více nebo méně kulturní společenství, avšak kultura jako taková je univerzální vlastností celého lidstva.

Německý filosof G. W. F. Hegel (1770 – 1831) redukoval člověka na pouhý nástroj rozvoje ducha. Kultura není produktem lidské aktivity, ale je výsledkem a stupněm vývoje absolutního ducha. Svět kultury je uspořádán na úrovni smyslového názoru v umění, v rovině představ v náboženství a vrcholí ve filosofii jako nejprůměřenější formě poznání, založené na myšlení. Svou koncepcí dějin jako nepřetržitého dialogického vývoje ducha, jako přechodu z říše přírody do sféry svobody, silně ovlivnil historismus 19. stol.¹⁸

2.5 Kultura jako pozitivní hodnoty

Přelom 18. a 19. století uznává osvícenskou kulturu a kulturu pokroku, ale více tíhne směrem od kultury k duchu. Slovo kultura ve smyslu kultivace se objevuje u I. Kanta. "*Cílem veškerých pokroků kultury je uplatnit tyto získané znalosti a obratnosti tak, aby jich mohl využít svět...*".¹⁹ Východiskem koncepce kultury I. Kanta je kategorický imperativ, mravní zákon. Kant zahrnuje do kultury zejména ideu morálnosti, jíž určuje

¹⁶ Srov. SOUKUP, V. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha : SLON, 1994, str. 66

¹⁷ Cit. podle: KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : Krajské kulturně osvětové středisko, 1969, str. 40

¹⁸ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 280

¹⁹ Cit. podle: KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : Krajské kulturně osvětové středisko, 1969, str. 43

úroveň svobody dosažené společností i jednotlivcem, úroveň vědy, umění, práce, ale také disciplíny a sebeomezování vypěstovaného výchovou. Cíl kulturního vývoje vidí ve vytvoření mravně dokonalé bytosti.²⁰

2.6 Kultura ve filosofickém pojetí

Významnějšího postavení, ustoupením pojmu duch, nabývá pojem kultury ve 2. polovině 19. století. W. Dilthey (1833 – 1911) přejímá, i když nepovažuje, Hegelův pojem objektivního ducha za jeden z momentů vývoje absolutní ideje, kdežto za integrovaný obraz společenského a historického života nebo-li sociálního prostředí. Vymezil systémy kultury zahrnující jazyk, morálku, umění, náboženství, vědu. Systémy kultury tvoří logicky skloubená a úzce související jednání jednotlivých lidí, realizujících se ve výtvořech lidí. Kultura je součástí "věd o duchu".²¹ *"Předpokladem duchovědného bádání je bytostné rozumění lidskému světu, podepřené "chápací" a "popisnou" psychologií, která umožní "vcítění" do individuálních struktur. Individuální strukturou je jedinec (osobnost) a kulturní soustava, obojí je pojímané jako originální, neopakovatelná individua...Historické epochy nelze řadit do vzestupné vývojové linie, protože každá je jedinečná a vysvětlitelná jen ze sebe samé. V duchovědném bádání mají důležité místo emoce a tvořivá imaginace, neboť porozumění nemůže být redukováno pouze na racionální chápání."*²² Pojem kultura se ustanovil v poslední třetině 19. století a na počátku 20. století například představitelem novokantovské školy H. Rickertem (1863 – 1936). Nárůst významu pojmu kultura před pojmem duch je znatelný v Rickertově návrhu na vybudování vědy o kultuře. *"Kultura je protikladná přírodě právě tím, že je prolnuta hodnotami, kdežto příroda je vůči hodnotám indifferenční..."*²³ Kulturu definuje prostřednictvím hodnot: *"hodnoty jsou nadčasové a univerzálně platné normy, které závazným způsobem podmiňují a usměrňují činnost lidí v dějinách. Řídíce se těmito normami, vytvářejí lidé kulturní statky"*.²⁴ Kultura tedy nejen že představuje vlastní "vědu o kultuře", ale je vším, co vytvořil člověk, jednající ve shodě s cíli o uznané hodnotě nebo s ohledem na hodnoty, které jsou jí připisovány, protože ve všech kulturních jevech je ztělesněna

²⁰ Srov. SOUKUP, V. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha : SLON, 1994, str. 66

²¹ Srov. ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996, str. 62

²² Cit. podle: ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996, str. 62

²³ Cit. podle: tamtéž, str. 62

²⁴ Cit. podle: ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996, str. 62

nějaká hodnota.²⁵ Pro filosofické pojetí pojmu kultura je charakteristická tendence interpretovat kulturu jako jev abstrahovaný z celku společenského vývoje.²⁶

2.7 Kultura jako rovnováha hodnot

Nizozemský historik Johan Huizinga (1872 - 1945) zdůrazňuje v pojetí kultury důležitost rovnováhy duchovních (například spirituální, intelektuální, morální a estetické oblasti) a materiálních hodnot umožňujících přechod k vyššímu společenskému stavu. Pojem kultury je použitelný pouze při vzájemné rovnováze těchto oblastí. Subjekt posuzující a hodnotící kulturu a své okolí uplatňuje normy své společnosti. Všeobecné rozdělení kultury na vysokou a nízkou neurčuje ani intelektuální, ani estetické kritérium, ale kritérium etické a spirituální. Kultura se může nazývat vysokou, i když nepřináší pokrok v technice nebo sochařství, ale nemůže se za ní pokládat, chybí-li jí například milosrdenství. Kromě duchovních a materiálních hodnot musí kultura obsahovat nějaké úsilí. Kultura směřuje k určitému ideálu společenství. Takovým ideálem může být čistě duchovní sféra (například blaženost, poznání atd.), společenská sféra, ve které jde vždy o společenství (čest, vážnost, moc), hospodářská sféra (bohatství, blahobyt), hygienická sféra (zdraví) apod. Podstata kultury jako úsilí znamená závazný příkaz udržení pořádku a bezpečnosti. Požadavek pořádku vyplývá z autority, požadavek bezpečnosti z práva. Nejcharakterističtější vlastností kultury je ovládnutí přírody od okamžiku podrobení si přírody člověkem. Ovládnutím přírody člověk uspokojuje životní potřeby, avšak není jediným předpokladem kultury. Příroda zahrnuje lidskou přirozenost, která chce být také ovládnutá. Kulturní představy, tabu, konvence i pravidla chování představují od prvopočátků společenského života závazky. *"Kultura je jako uzpůsobení společenství přítomná tehdy, když se ovládnutí přírody v materiální, morální a duchovní oblasti udržuje na vyšší a lepší úrovni, než jakou přinášejí přirozené vztahy. Vyznačuje se harmonickou rovnováhou duchovních a materiálních hodnot a zvláště homogenním určením ideálu, ke kterému společně směřuje úsilí rozličných činností společenství. Pojem kultury své místo najde tehdy, když ideál určující směřování k nějakému cíli přesáhne hranice zájmů samotného společenství, které je jeho nositelem. Kultura musí být zaměřená metafyzicky, jinak není kulturou".*²⁷

²⁵ Srov. WOLF, J. *Člověk a jeho svět*. Praha : Karolinum, 1999, str. 132

²⁶ Srov. SOUKUP, V. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha : SLON, 1994, str. 67

²⁷ HUIZINGA, J. *Kultúra a kríza*. Bratislava : Kalligram, 2002, str. 28

Shrnutím axiologického pojetí kultury je, že vychází z humanistické a osvícenské tradice použití pojmu kultury ve filosofii a uměnovědách. Je výrazně hodnotící, rozsah kulturních jevů omezuje na oblast pozitivních hodnot přispívajících ke kultivaci a humanizaci člověka a k rostoucímu rozvoji lidské společnosti. Do kultury jsou zahrnovány oblasti duchovních hodnot společnosti (umění, věda, literatura, výchova, ušlechtilé a pokrokové myšlenky...).²⁸

3 Antropologické pojetí pojmu kultura a jeho vývoj

Druhá linie vývoje pojmu kultura se utváří v rodící se antropologii, dále v sociologii, etnografii, psychologii a dalších speciálních disciplínách. V tomto pojetí význam slova kultura přechází z procesu kultivování ke stavu nebo podmínkám lidských společností, třebaže jejich konkrétní kultury se značně liší.²⁹

3.1 Kultura jako společenský stav

První náznak antropologického pojetí pojmu kultura je spjat se jménem německého historika Gustava F. Klemma (1802 - 1867) v pracích *Všeobecné kulturní dějiny lidstva* (1843-1852) a *Všeobecná věda o kultuře* (1854 - 1855). Svým užíváním pojmu kultura ke studiu obyčejů, zvyků, znalostí a dovedností různých společností se přibližuje splnění požadavků rodících se empirických věd. Postupný vývoj lidstva znázorňoval jako jednotky, entity. V jeho pojetí se vytrácí význam kultivace a nastupuje zkoumání stavu a stádií kultury.³⁰

²⁸ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 286

²⁹ Srov. KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, 1969, str. 13

³⁰ Tamtéž, str. 13

3.2 Vznik první antropologické definice kultury

Právě na tohoto autora navazuje ve svých pracích skutečný tvůrce moderní definice kultury, britský antropolog E. B. Tylor (1832 – 1917), který podal v úvodu své práce *Primitivní kultura* (1871) první antropologické vymezení pojmu: "*kultura neboli civilizace je složitý celek, zahrnující vědění, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti*".³¹ Na rozdíl od tradičního axiologického přístupu, považující kulturu za třídu věcí a jevů humanizujících a kultivujících člověka, antropologické pojetí kultury nemá hodnotící význam, předpokládá mnoho specifických kultur příslušejících k různým společenstvím (definovaných v čase a prostoru) a poskytuje možnost srovnávacího výzkumu jednotlivých sociokulturních systémů. Kromě Anglie a Francie, kde použití nově zformulovaného pojmu zpočátku nenacházelo odezvy, bylo Tylorovo pojetí kultury přijato prakticky ve všech zemích (ve Skandinávii, Holandsku, Latinské Americe a USA, ve slovanských zemích).³²

3.3 Kultura jako systém symbolů

Kulturní zaměření amerického antropologa L. A. Whita (1900 – 1975) představuje osobitou variantu výzkumu sociokulturních jevů. Navrhoval studovat kulturu jako autonomní třídu věcí a událostí závislou na symbolice a posuzovanou v extrasomatickém kontextu: "*... Kultura je organizace jevů - materiálních objektů, fyzického jednání, myšlenek a citů - která pozůstává ze symbolů nebo je závislá na jejich použití ... Kulturní kategorie nebo řád jevů jsou tvořeny složkami, jež závisí na schopnostech, vyhraněných lidskému druhu, zejména na schopnosti používat symbolů. Tyto složky jsou myšlenky, víra, jazyky, nářadí, nástroje, obyčeje, city a instituce, které dohromady tvoří civilizaci - nebo kulturu ... jakéhokoli lidu bez ohledu na čas, místo nebo stupeň rozvoje ... 'kultura' je název určitého řádu, třídy nebo jevu, ... těch věcí a okolností, které závisí na uplatňování nějaké duševní schopnosti, vlastní lidskému druhu, ... 'symbolizování'... kultura pozůstává z materiálních předmětů - nástrojů, nářadí, amuletů, ornamentů atd. - jednání, víry a postojů, které fungují v kontextech,*

³¹ Cit. podle: KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, str. 82

³² Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 284

*charakterizovaných symboly. Je to složitý mechanismus, organizace exosomatických způsobů a prostředků, používaná ... člověkem v boji o existenci nebo přežití".*³³

3.4 Kultura jako společenský odkaz

Američtí antropologové A. L. Kroeber (1876 – 1960) a C. Kluckhohn (1906 – 1960) rozborem více než 150 definic dospěli k názoru, že: 1) kultura je produkt - vytvořena člověkem, 2) je historická - vzniká v určitém časovém a prostorovém rozmezí, 3) zahrnuje ideje, vzory a hodnoty - zvláště hodnoty jsou pro kulturu charakteristické, 4) je selektivní - uskutečňuje se v procesu vývoje a výběru, 5) lze se jí učit - to je podstatný rys, ačkoliv mnohdy opomíjený, 6) je založená na vzorech, symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování, 7) kultura je specificky lidský fenomén.³⁴

*"Kulturu by bylo možno definovat jako veškeré činnosti a nefyziologické produkty lidských osobností, jež nejsou automatickými nebo instinktivními reflexy. To naopak znamená, hovoříme-li v biologickém nebo fyziologickém smyslu, že kultura pozůstává z podmíněných nebo naučených činností a jejich vyrobených výsledků; představa myšlení nás opět vrací k tomu, co se předává společensky, co dostáváme tradicí, co 'je osvojováno člověkem jako členem společnosti'. ... Pro kulturu je směrodatnější to, jak se realizuje, než to, co je."*³⁵ Oproti A. L. Kroeberovi definuje C. Kluckhohn kulturu takto: *'Kulturou' označuje antropologie celkový způsob života lidí, společenský odkaz, který získává jednotlivec od své skupiny ... kultura pozůstává z oněch abstrahovaných prvků činností a reakcí, v nichž můžeme vystopovat vliv jednoho nebo několika proudů společenského dědictví."*³⁶

Shrnutím antropologického pojetí pojmu kultura zjistíme, že zahrnuje do kultury kromě pozitivních hodnot i všechny nadbiologické prostředky a mechanismy, kterými se člověk adaptuje k vnějšímu prostředí. Nemá hodnotící funkci, a proto může třídit a charakterizovat rozmanitá společenství v čase a prostoru dle jejich vlastních kulturních prvků a celků. Umožňuje srovnávací výzkum sociokulturních systémů³⁷ v čase a prostoru. Antropologie představuje studium života uvnitř konkrétní společnosti.

³³ Cit. podle: KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, 1969, str. 151

³⁴ Srov. WOLF, J. *Člověk a jeho svět*. Praha : Karolinum, 1999, str. 117

³⁵ KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, 1969, str. 95

³⁶ Tamtéž, str. 94 - 95

³⁷ Tyto systémy zahrnují kultury, subkultury, kontrakultury.

Antropologické pojetí kultury jako systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy v určité společnosti, se na počátku 20. století objevuje nejen v sociální a kulturní antropologii, ale také mimo jiné například v etnografii, etnologii, archeologii, prehistorii, kulturologii, sociologii a psychologii.³⁸

4 Vztah pojmů kultura a civilizace

Ačkoliv byl Tylor průkopníkem ve vymezení antropologického pojmu kultura, přesto například britští a francouzští vědci toto pojetí zprvu, jak již bylo výše řečeno, nepřijali, a to z toho důvodu, že románské jazyky a angličtina užívaly pro označení kultivace, zdokonalení a pokroku namísto pojmu kultura pojem civilizace. Slovní základ pojmu civilizace vychází z latinského "civis" (občan) a "civilis" (občanský, státní). Pojem civilizace jako takový nacházíme až v době renesance ve Francii, kde pojem "civilisér" označuje vštípení jemných mravů, urbanizaci a zdokonalení. Takto pojmy kultura a civilizace vyjadřovaly stejný významový obsah - kultivaci a zdokonalení člověka.³⁹

4.1 Odlíšení pojmů civilizace a kultura v oblasti americké sociologie

Historie vzájemných vztahů těchto dvou pojmů je dobře patrná ve třech charakteristických fázích. V první fázi byly oba pojmy chápány kontrastně. Kultura zahrnovala materiální produkty a techniky, civilizace vyjadřovala duchovní hodnoty. Ve druhé fázi se tento kontrast ještě zachoval, ale civilizace se nyní naopak týkala vědy a techniky. Jakoby v poslední fázi se přestalo mezi oběma pojmy diferencovat. V antropologické literatuře je však kultura běžněji užívaným pojmem nežli civilizace. Pojem civilizace je postaven do role synonyma nebo slova blízkého synonymu.⁴⁰

---

³⁸ Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 286

³⁹ Tamtéž, str. 284

⁴⁰ Srov. KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, 1969, str. 24

4.2 Odlišné pojetí pojmů kultura a civilizace v německé oblasti

I zde proběhly tři nezávislé pokusy o kontrastní odlišení pojmů kultura a civilizace. V první fázi je pojem kultura vnímán v souvislosti s technicko-ekonomickou činností („materiální“ sféra) a pojem civilizace s duchovním zušlechtěním a obohacením. (W. von Humboldt, Lippert, Barth). Později například Oswald Spengler civilizaci označoval za závěrečnou, netvořivou a konečnou fázi kultury. Poslední důležitý představitel Alfred Weber (německý sociolog, 1868 – 1958) již identifikoval civilizaci s objektivními technickými a informačními činnostmi společnosti, zatímco kultura byla ztotožňována se subjektivním náboženstvím, filosofií a uměním. Civilizace je akumulativní a nezvratná, kultura je proměnlivá, jedinečná.⁴¹

4.3 Přechod od axiologického k antropologickému používání pojmu civilizace

Stejně jako pojem kultura si prošel vývojem od axiologického (hodnotícího) pojetí k pojetí antropologickému (nehodnotícímu), tak ani pojem civilizace tomuto posunu neunikl.

Typické axiologické vymezení tak můžeme vidět například u Honoré G. R. Mirabeaua (1749 - 1791), jenž civilizaci považoval za zjemnělé mravy, uctivost, zdvořilost a vědomosti šířené k udržení pravidel slušného chování. Také anglický historik Henry T. Buckl (1821 – 1862) používá ve svém díle *Dějiny civilizace v Anglii* (1857) ještě hodnotící pojetí civilizace. Posun od axiologického k antropologickému vymezení náleží francouzskému filosofovi C. F. Volneymu (1757 - 1820), který ve svém spise *Poučení o spojených státech* antropologicky pojednává o "civilizaci divochů" a také Angličanovi Johnu Lubbockovi, jenž v díle *Původ civilizace* (1870) používá pojem civilizace v nehodnotícím smyslu. Tím bylo započato také nehodnotící používání pojmu civilizace, ačkoliv i v současnosti se vzájemný vztah mezi těmito pojmy vymezuje různě. Někde je civilizace brána jako protiklad kultury, jinde je

---

⁴¹ Srov. KROEBER, A. L. *Kritický nástin systémů a definic kultury*. Brno : KKOS, 1970, str. 131

civilizace viděna v širším měřítku než kultura a zcela další pohled naopak civilizaci ve srovnání s kulturou staví do užší pozice.⁴²

5 Axiologické pojetí civilizace

Toto pojetí civilizaci připisuje nezaujaté, věcné a praktické hodnoty, zatímco kultura je spojována s vyššími, přesahujícími (transcendentalními) cíli, hodnotami a normami a tak se pojem kultura používá v oblastech lidské činnosti přesahující každodenní běžný život, nutících člověka k orientaci na vyšší, duchovní dimenze existence. Axiologickou rovinu hodnocení civilizací představují například koncepce kulturních cyklů.⁴³ Tyto koncepce vykládají dějiny jako existenci samostatných kultur procházejících vývojem zrodu, zrání, stáří a úpadku, a přesto každá kultura zůstává jedinečná a neopakovatelná. Civilizace je v této koncepci pojímána jako pozdní stádium vývoje kultury.⁴⁴

5.1 Teorie kulturních cyklů Oswalda Spenglera

Jedním z představitelů koncepce kulturních cyklů je Oswald Spengler (1880 - 1936), jenž míní, že každá kultura dospívá přes určitá stádia do období civilizace, znamenající zánik samotné kultury. Uznával 8 velkých kultur (egyptská, babylónská, indická, čínská, řecko-románská, arabská, mexická a západní), které prošly pěti vývojovými stádii: 1) stádiem předkulturním (neexistovala politika, masy, stát), 2) stádiem rané kultury (tj. období aristokratického státu), 3) stádiem pozdní kultury (dozrávání národů, existence idey státu, ve kterém jsou důležití občané), 4) stádiem civilizačním (dochází k úpadku, rozpadu státnosti, projevu tyranské diktatury) a nakonec nastává 5) období zániku (smrt kultury). Odmítal lineární vývoj pokrokem a zánik každé kultury považoval za neodvratný, stejně jako civilizace jsou nevyhnutelným konečným stádiem vývoje kultury. *"...místo monotónního obrazu lineární světové historie vidíme množství kultur, jež s prapůvodní silou vyrůstají z půdy své země, která je zrodila a ke které jsou připoutány během své existence. Každá kultura se opírá o svůj materiál, o své lidi, o svou vlastní formu. Každá má svou vlastní ideu, své vlastní vášně, svou smrt.*

⁴² Srov. SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004, str. 285

⁴³ Srov. ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996, str. 87

⁴⁴ Tamtéž, str. 65

*... Kultury jsou jako živé bytosti vyššího řádu, jež rostou podobně jako květy v poli.
... Každá má své dětství, mládí, dospělost, stáří."*⁴⁵

Zánik každé kultury je zcela neodvratný. Civilizace jsou nevyhnutelným osudem kultur a zároveň: *"...těmi nejvnějškovějšími a nejmělejšími stavy, jakých může dosáhnout vyšší druh lidí. Představují konečný cíl; jsou protikladné vznikání jako to, co je ukončené, životu jako smrt, vývoji jako zkostnatění, jako kamenné velkoměsto a duchovní stáří po zdravém venkovském životě a duchovním dětství. ... Jsou neodvratným koncem, který se však neustále vrací silou nejhlubší vnitřní nutnosti."*⁴⁶

Rozdíl mezi civilizací a kulturou, viděn očima Spenglera, lze nastínit těmito základními charakteristikami:

Kultura představuje duši, vnitřní pravdivost, národ, vlast, filosofii jako hledání smyslu, náboženství, hluboký vztah k prostoru, v němž kultura nachází své uskutečnění, boj o ideu. Civilizaci vystihuje rozum, vnější okázalost, dav, kosmopolitismus, kázání, agitace, fejetony, odborná věda, vědecká nenáboženská, rozpínavost.⁴⁷

6 Antropologické pojetí civilizace

Takové pojetí zastávají kulturně antropologické, sociologické i kulturologické přístupy. I tyto přístupy se zabývají hodnotami, ale vycházejí prvotně z faktu, že každá kultura má svou vlastní konstrukci reality a svůj hodnotový systém. Jde tedy o hledání východiska reálných hodnot.⁴⁸

6.1 Definování civilizace

Aby kultury mohly být definovány jako civilizace, musí mít tyto vlastnosti:

---

⁴⁵ SPENGLER, O. *Soumrak Západu. Souvislosti.* 1/1994, str. 91 - 102

⁴⁶ SPENGLER, O. *Soumrak Západu. Souvislosti.* 1/1994, str. 91 - 102

⁴⁷ Srov. ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie.* Praha : Karolinum, 1996, str. 67

⁴⁸ Tamtéž, str. 88

1. Přebytek jídla a pracovní síly pod kontrolou elity
2. Sociální rozvrstvení
3. Formální vláda
4. Dělbba práce
5. Monumentální veřejná díla
6. Hustě obydlená sídla
7. Systém uchovávání záznamů ⁴⁹

6.1.1 Přebytek jídla a pracovních sil

Nadbytek jídla je podmínkou rozvoje civilizace. Ve většině společností v začátcích neolitu pravděpodobně velká většina lidí přispívala k hledání potravy. Protože produkce potravy byla stále relativně nízká, bylo pro velkou část populace nezbytné být přímo zapojeno do této produkce. Jen několik málo lidí se mohlo specializovat na náboženské aktivity nebo vůdcovství, ale to byly spíše výjimky. S rozvojem vysoko-výnosných plodin, efektivních metod zemědělství a využívání zvířecí síly se procentní podíl populace potřebné k práci na polích snížil.

Všechn lesk civilizace – pyramidy, chrámy, umění, věda, průplavy, silnice – je možný pouze tehdy, je-li velký počet lidí osvobozen od zemědělských prací a může trávit většinu nebo dokonce celý svůj život dolováním kamene, stavěním silnic, službou v armádě a stát se knězi, umělci, staviteli, obchodníky, spisovateli atd. ⁵⁰

6.1.2 Sociální rozvrstvení

V rovnostářských společenstvích stejně jako u většiny lovců, jsou si lidé stejného věku a pohlaví v podstatě rovni; mají stejná práva a privilegia, stejnou zodpovědnost a zhruba stejné bohatství. Většina paleolitických a mnoho raně neolitických společenstev byla pravděpodobně rovnostářských nebo toho téměř dosáhla. Na druhé straně, ve společnostech se sociálním rozvrstvením se upevnily mocenské, vůdcovské a bohaté vrstvy. Lidé se rodí do

---

⁴⁹ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 430

⁵⁰ Tamtéž, str. 431

sociálních vrstev a zůstávají v nich po celý život. Obyčejně zde existuje hierarchie s vládcem jako je náčelník, král, faraón nebo císař a jeho rodina a dále pak náboženští vládci nebo vojenští velitelé, pod nimi pracovníci jako řemeslníci a všichni ostatní – farmáři a vojáci ještě níž.⁵¹

6.1.3 Vláda

Všechny civilizace jsou **státními** společenstvími. Spolu se sociálním rozvrstvením stát vede pravá vláda definovaná archeologem Josephem Tainterem jako „*specializovaná organizace dělající rozhodnutí, s monopolem moci a silou ustanovovat práci, daně i jejich vybírání, nařizovat a vymáhat právo.*“⁵² Vůdci takové vlády patří k horním sociálním třídám. Nestátní i státní společnosti samozřejmě mají vůdce, kteří dělají důležitá rozhodnutí a jejichž pokyny jsou obvykle plněny. Ale vůdcové v nestátních společnostech panují díky dohodě a díky schopnosti přesvědčit jiné lidi, aby následovali jejich příkazů a směřovali názor skupiny. Například ve společnostech identifikovaných antropology jako společnosti s kmenovou úrovní politické organizace, vůdci, zvaní náčelníci, nemají absolutní moc. Nemají práva, policejní nebo armádní síly, aby si podrobili ostatní. Mají nicméně autoritu – jsou dobří v organizování pracovních sil, v udržování lidí ve spokojenosti a vedení projektů, vnímaných ostatními jako dobré. Jejich vůdcovství obvykle pramení z jejich úspěchů, schopností, vlastností. Je to zasloužený respekt, který přesvědčuje lidi, aby poslouchali a následovali. Pokud si lidé již nepřejí poslouchat svého vůdce, neposlouchají ho.

Některé společnosti vládnou stupněm politické organizovanosti komplexněji než kmeny. Antropologové nazývají tyto skupiny náčelnictvími. Náčelníci vládnou více než jen samotnou autoritou; mají schopnost prosadit určité typy rozhodnutí. Dále je moc náčelníka legitimizována na základě náboženské ideologie a je podporována a symbolizována náčelníkovým větším přístupem k bohatství. Nicméně, náčelníkova moc není absolutní ani výhradní. Není zde formální politický aparát, vláda, která legitimizuje náčelníkovu vládu nebo podporuje náčelníkovu autoritu. Náčelník nedisponuje monopolem na užití síly tak, jako mocí široce distribuovanou mezi podnáčelníky.

---

⁵¹ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 432

⁵² Tamtéž, str. 432

Králové, faraónové nebo císařové státních společenství mají více než autoritu a vládou více než na základě jednoduchého usnesení populace. Mají pravou moc – schopnost rozhodovat, dávat rozkazy a kontrolovat, že jdou tyto rozkazy plněny. Vězení, nucené práce nebo poprava čekají ty, kteří nedbají pokynů panovníka a státního společenství. A na rozdíl od náčelníků, jsou panovníci státních společenství na vrcholu formální vlády, která dále soustřeďuje, zveličuje a utváří jejich moc. Panovníci mají pevná práva a schopnost si tyto práva vynutit.⁵³

6.1.4 Dělná práce

K výstavbě velkých památek, budování cenných uměleckých děl nebo rozsáhlých sítí průplavů, kanálů se musí lidé, kteří nejsou potřební v produkci potravy, specializovat. Schopnost civilizace vytvářet umění, architekturu, inženýrství, řemesla a vědu závisí na specializaci a specializace může nastat jen tehdy, když farmáři produkují dostatek jídla k nasycení lidí, kteří se zabývají něčím jiným.⁵⁴

6.1.5 Velkolepá díla

Pokud sláva civilizace vyžaduje vývoj specializace a sociálního rozvrstvení, žasneme nad tím, proč taková architektonická, umělecká a vědecká díla jsou vždy spojována s civilizací a vývojem státu.

Proč se civilizovaný stát vyvíjí? Civilizace je dohodou. Na oplátku za ochranu a bezpečí, které společnost nabízí, většina lidí více pracuje a vzdává se části svých svobod a nezávislosti. Vzdávají se života v rovnostářské společnosti kvůli rozvrstvenému systému a většina lidí v takových rozvrstvených společnostech tvoří dno sociální pyramidy; více pracují a mají menší kontrolu nad svými vlastními osudy. Proč by s něčím takovým chtěl kdokoliv souhlasit? Velké pyramidy, pohřební komnaty, pompézní umělecká díla, velké projekty inženýrů a znalost tajemné astronomie, to všechno jsou symboly síly držené vůdci takových civilizací. Jsou také součástí regulačního systému, který slouží ke růstu síly těchto vůdců.

---

⁵³ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 433

⁵⁴ Tamtéž, str. 433

Jak podotýká archeolog Joseph Tainter, vládci v takových společnostech potřebují konstantně posilovat legitimitu svého vůdcovství. Potřebují, v podstatě, nepřetržitě přesvědčovat velkou masu lidí, že jejich pozice nad nimi je odůvodnitelná a ospravedlnitelná. Jak Taintier poukazuje, spolu s policejní a vojenskou silou, které umožňují vládcům vynutit si svou vůli na lidech fyzickým nátlakem, „*nedotknutelná legitimizace poskytuje pevný systém*“.⁵⁵ Velkolepá díla jako jsou pyramidy, velké hrobky a paláce slouží jako tato „nedotknutelná legitimizace“.

Strategie postupuje podél následujících rysů: Faraón je sekundární částicí božstva a proto si zasluhuje naši oddanost. Faraón nařizuje, že 10.000 z nás je povinno vybudovat velkou pyramidu, aby se stala jeho pohřební komnatou. My se podrobujeme, protože věříme v jeho všemocnost. Po čase je pyramida hotová a senzační. Jen někdo s božskou silou mohl dokázat takový čin. Jakékoliv pochybnosti, které jsme mohli mít, jsou pryč. Faraónova vysoká pozice byla uznána jeho schopností vytvořit pro sebe takové velkolepé dílo.

V tomto světle jsou velké úspěchy civilizace v umění a vědě možné díky podstatě civilizace. Zároveň přispívají k vytváření a dalšímu upevňování společnosti. Jinými slovy, takové kulturní úspěchy jsou obojím, příčinou i smyslem civilizace. Pyramida, přesná předpověď zatmění slunce, velké hradby kolem města, to vše jsou pravé skutky stejně tak jako symboly schopností a síly vůdce. V rovnostářských společnostech nejsou takové činy obvykle možné.⁵⁶

6.1.6 Hustě obydlená sídla

S vývojem civilizace obvykle, ale ne nevyhnutelně, přichází rozvoj měst. Přestože mezi velkou vesnicí a malým městem nelze nakreslit přesnou čáru, myslíme pod pojmem město osadu s velkou a hustou populací. Města jsou obvykle charakteristickým rysem civilizovaného života. Hustým populacím může být snáze vládnuto než rozptýleným skupinkám a takové velké populace jsou potřebné k podpoře fungování státu.⁵⁷

---

⁵⁵ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997 , str. 435

⁵⁶ Tamtéž, str. 436

⁵⁷ Tamtéž, str. 436

6.1.7 Systém vedení záznamů

První civilizované společnosti závisely na ohromném množství lidí, přinejmenším na jejich bohatství ve formě práce, jídla a dětí podporujících elitu a specialisty. K podpoře státu zde musel být nějaký způsob sledování příspěvku každého občana.

Musely být sledovány záznamy pro jistotu, že každý farmář poskytl určité procento ze zrní k obživě těch, jež nebyly zapojeni do zemědělství. Musel zde být způsob zachování záznamů o práci občanů jako vojáků nebo stavitelů památek. Bez určitého druhu neustálého vedení informací by stát nemohl existovat.⁵⁸

Jak vysvětluje vznik písma Jared Diamond? K nezávislým vynálezům písma došlo v Sumeru, Mexiku, Číně a Egyptě, ke starším adaptacím na Krétě, v Íránu, Turecku, Indu, mayské oblasti v sociálně rozvrstvených společnostech s komplexními a centralizovanými politickými institucemi. Písmo sloužilo potřebám politických institucí, uživatelé byli byrokraté na plný úvazek, vyživovaní z uskladněných přebytků potravin vypěstovaných rolníky. U lovců-sběračů písmo nevzniklo, protože u nich neexistovalo institucionální použití písma a neměli sociální a zemědělské mechanismy tvorby přebytků potravin potřebných k výživě písařů.⁵⁹

6.2 Evoluce civilizací

Proč se vůbec civilizované státy vyvinuly? Vidíme situaci podobnou začátku domestikace. První světové civilizace se objevily v několika odlišných oblastech asi ve stejné době. To, kde se objevily, není náhoda. Takové kultury se mohly rozvinout pouze tam, kde byly přebytky potravy a takové přebytky jsou běžně možné jen pod podmínkou intenzivního zemědělství. Protože revoluce produkce potravin nastala téměř současně v řadě míst, není překvapující, že v mnoha těchto oblastech se později vyvinuly civilizace. To ukazuje, že za určitých podmínek civilizace mohly být skoro nevyhnutelným výsledkem revoluce produkce potravin, jak tvrdil také Jared Diamond: produkce potravin se nezávisle vyvinula jen na některých místech. Nedošlo k tomu souběžně, ale v rozdílných dobách i místech. V některých sousedních

---

⁵⁸ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 436

⁵⁹ Srov. DIAMOND, J. *Osudy lidských společností*. Praha : Columbus, 2000, str. 261

oblastech místní lovci sběrači převzali produkci potravin z původních center, v jiných sousedních oblastech lovce-sběrače nahradili producenti potravin po invazi přicházející z původních center. Obyvatelé některých ekologicky vhodných oblastí samostatně k zemědělství nedospěli ani ho nepřevzali odjinud. Zůstali lovci-sběrači. Lidé s náskokem v produkci potravin měli náskok i v použití střelných zbraní, choroboplodných zárodků a oceli. Výsledné přebytky potravin a (v některých případech) jejich doprava pomocí zvířat byly nezbytným předpokladem vývoje usedlých, politicky centralizovaných, sociálně rozvrstvených, ekonomicky komplexních a technologicky inovativních společností.⁶⁰

Existuje několik hypotéz představujících různá vysvětlení vzniku a vývoje civilizací.

6.2.1 Rasové vysvětlení

Některé hypotézy navrhují pro vysvětlení vývoje civilizací na určitých místech rasistická vysvětlení. V polovině 19. století, Gustav Klemm v Německu a Count J. A. de Gobineau ve Francii argumentovali, že rasa byla klíčovým faktorem ve vývoji civilizací a že každá tato civilizace byla jedinečná kvůli svým biologickým faktorům (M. Harris, 1968). Lidé, kteří nedosáhli úrovně civilizované existence k ní nebyly biologicky vybavení.

Takovéto velmi časté rasistické konstrukce nemohly přijmout, že lidé s tmavou pleť dosáhly civilizovaného postavení, dokonce i když pro to fyzické důkazy argumentovaly. Tak nativní americké kultury jako Mayská, která nepochybně vytvořila pozoruhodnou civilizaci, byly vysvětlovány buď jako výsledek kulturních výpůjček nebo jim bylo popřeno postavení civilizace. Lidská historie a kulturní evoluce byla snížena na argument založený na biologii. Tato rasistická vysvětlení však nejsou nikterak podepřena.⁶¹

Ba naopak, Jared Diamond tvrdí, že: *... "evropská kolonizace Afriky vůbec neměla co dělat s rozdíly mezi samotnými Evropany a Afričany, jejichž existenci předpokládají bílí rasisté. Došlo k ní spíše souhrou geografických a biogeografických náhod, ... působením faktorů ... jako odlišné rozlohy, osy a soubory divokých rostlinných a zvířecích druhů obou kontinentů.*

---

⁶⁰ Srov. DIAMOND, J. *Osudy lidských společností*. Praha : Columbus, 2000 , str. 95, 108

⁶¹ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 438

... Základní příčinou rozdílných historických trajektorií Afriky a Evropy byly odlišné realie jejich životního prostředí."⁶²

6.2.2 Determinismus životního prostředí

Ellsworth Huntington (začátek 20. století, geograf) zastával názor determinismu životního prostředí, pojetí, které jako první prokázalo přízeň starověkému Řecku. V pokusu vysvětlit kulturní odlišnosti a vývoj civilizovaného života, Hippokrates navrhoval, že lidské chování bylo výsledkem spolupůsobení 4 tělesných tekutin: žluté žluče, černé žluče, hlenů a krve. Hippokrates se domníval, že klima bylo zodpovědné za rovnováhu těchto tekutin v lidském těle. Jejich vzájemný poměr byl střídavě zodpovědný za rozvoj lidského intelektu, zdraví a charakterových vlastností. Klima tak bylo rozhodujícím určovatelem kulturního rozvoje. Je to těžké pochopit, ale až do 19. století někteří učitelé vážně považovali hleny, žluč a krev za odpovědné "tvůrce" kultury.

Nicméně Huntington rozvinul komplexnější a logičtější pojetí determinismu životního prostředí. Klima má přímý dopad na lidskou inteligenci. V tomto pohledu příliš jednoduché životní prostředí nebo naopak příliš úrodná příroda brání kulturnímu rozvoji - když lidé nepotřebovali vynalézat věci k přežití, nebyli-li vyžadované jejich prostředím, nemuseli dělat pokroky a civilizace se nemohla rozvinout. Na druhé straně, jestliže podnebí bylo příliš drsné, lidé nemohli v honbě o přežití pokročit za obyčejnou každodenní existenci. Pouze podnebí ležící mezi "příliš hojné" a "příliš drsné" mohlo vést k rozvoji civilizovaného života. Takovým ideálním podnebím bylo označováno evropské podnebí.

Environmentální determinismus však jako teorie začal ztrácet na významu. Jestliže evropské životní prostředí bylo tak správné pro vývoj, proč se nejranější civilizace vyvíjeli také kdekoli jinde? Ačkoliv životní prostředí v Mezopotámii, Egyptě, Indii, Číně, nížinách Mezoameriky, horách Mezoameriky a v Jižní Americe byly docela odlišné jedna od druhé, přesto se všechny vyznačovaly prvotními kulturami i civilizacemi.⁶³

---

⁶² DIAMOND, J. *Osudy lidských společností*. Praha : Columbus, 2000, str. 433

⁶³ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 440

6.2.3 Unilineární evoluce

Takový přístup se v otázce po vývoji civilizací vyhýbá hledání příčin v biologii, podnebí nebo jinému vlivu vnějšího faktoru samotné kultury. Toto pojetí usiluje o vysvětlení skrze kulturní evoluci. Práce Lewise Henryho Morgana (1818 – 1881, právník a později antropolog), je zde nejdůležitější. Morgan věřil, že všechny kultury se objevily nebo vyvíjely přes stejné fáze. Těmito hlavními fázemi Morgan označuje divoštství, barbarství a civilizace. Divoštství a barbarství uvízly v brzkém, středním a vyšším stádiu. Morganovo pohled na objev civilizace jako výsledku kulturní evoluce byl hlavně materialistický: kultury se vyvinuly jako úspěšné úrovně dosaženého materiálního úspěchu. Jeho pohled byl také ekonomicky založen, předpokládal posun vpřed v existenci technologie jako nejvýznamnějšího aspektu kulturní evoluce řídící lidi směrem k civilizaci. Vývoj byl podmíněný jistými specifickými vynálezy a následoval přírodní důsledky. ... *"teprve až když vstoupil na scénu nějaký velký vynález nebo objev, tak jako domestikace zvířat nebo tavení železné rudy, dal svou existenci nový a silný impuls k urychlení postupu z jedné společenské fáze do další"*.⁶⁴

Kultury, v podstatě, řídily sami sebe vpřed směrem k civilizačnímu životu. *"Civilizace, říká, se rozvinuly, protože se tak stalo"*.⁶⁵ Jestliže velké vynálezy jako tavení železa, domestikace a abeceda byly nezbytné k založení civilizace, co je způsobilo? Morgan na tuto otázku nemá odpověď.

6.2.4 Marxismus

Karl Marx (1818 – 1883) a Friedrich Engels (1820 – 1895) rozvinuli variantu na Morganovo schéma kulturní evoluce. Ve scénáři vyloženém Engelsem, domestikace zvířat vedla ke specializaci v pastevectví. Domestikace zvířat také umožnila lidem produkovat mnohem více potravin než bylo nutné k existenci. Takto se nadbytek (bohatství) - maso, mléko, kůže a vlna - začal soustředit v rukách těch, kteří vlastnili zvířata. Vznikla potřeba regulovat výměnu mezi takto majetnými jedinci a nemajetnými a přebytek nadbytku

---

⁶⁴ Cit. podle: PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 440

⁶⁵ Cit. podle: Tamtéž, str. 440

hromadící se u producentů musel být chráněn před těmi, kdo by je mohli chtít získat pro sebe.

Jak se skupiny stávaly většími a jak postupy výměny sílily, vznikly třídy specialistů k řízení tohoto nového obchodu. Byly prvními obchodníky na plný úvazek. V Marxově pohledu, klíčem k vytvoření civilizace byla oficiální vládní struktura definující státní společnosti. S vládou, která ospravedlňovala, uzákoňovala a chránila sílu vzešlé elity, majetná třída lépe udržovala své bohatství a zisky. Tak vyplývá zápas mezi vzniklými třídami. Vyvinutá formální vláda jako politická struktura na jedné straně zprostředkovává a tlumí takové konflikty a na druhé straně dovoluje členům z vyšších tříd schválit jejich postavení nad nižšími třídami ospravedlnit vykořisťování zemědělců, vojáků, pracujících a dokonce otroků. Společenská třída s vladaři, pracujícími a otroky vítězí. Civilizace následovaly, podle Engelse, jako výsledek potřeby formalizovat a upevnit nestejnou strukturu společnosti. Tak civilizace vzešly z ekonomického determinismu.⁶⁶

6.2.5 Vodohospodářská hypotéza

K obživě rostoucí populace lidé potřebují obdělat více země. V některých místech to dělají za pomoci vodních konstrukcí, kanálů a akvaduktů, které vyžadují lidi pracující společně, podřízené vedení autority. Centrální vlády mohou vytvořit organizování a koordinování velkého množství lidí. Musí zde být projektanti kanálů, dohlážitelé a pracující - tak se objevuje specializace práce. Matematika a systémy zaznamenávání se stávají nezbytnými pro plánování a vytváření takových projektů.

Sociální, ekonomické a politické nástroje zapříčiňují chod vytvořených kanálů. Také obranné práce se stávají nezbytnými, protože území, kde expanduje takové množství práce, se stávají lákavým cílem pro ty, kdo by si přáli sklidit zisky bez investování do práce.

Organizace práce může být obdobně použita k budování chrámů, velkých paláců a úchvatných hrobek pro důležité pověřené lidi. Skutečná síla a kontrola, a tedy bohatství, nyní zůstává v jejich rukou, jelikož oni mohou přístup k vodě těm, kdo nenásledují jejich

---

⁶⁶ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 441

vedení nebo nedbají jejich nařízení, zastavit. Podle Wittfogela je vývoj civilizací zažehnutý potřebou zvýšení zemědělské produkce přes vývoj a kontrolu vody.⁶⁷

6.2.6 Hypotéza omezení oblasti

Podle scénáře Roberta Carneiroa, amerického antropologa, se civilizace vyvinuly přes donucení v oblastech, kde zdroje, zejména zemědělská půda, byly ohraničené a omezené. Tam, kde půda není omezená a ohraničená, se mohou lidé přesouvat na nová území, kde může vzrůstat jejich populace. Kde jsou oblasti ohraničené, tam populace růst nemohou. Hory, pouště, moře nebo jiné geografické rysy omezují lidi na určitém území.

V takto ohraničených oblastech je možný malý počet odezev na růst populace:

- 1) Omezení populačního růstu sexuální abstinencí, antikoncepcí, interrupcí, nebo infanticitou
- 2) zintenzivnění zemědělství například zavlažováním nebo jinými způsoby
- 3) dobýt území sousední skupiny

V této konečné variantě se území poražených připojuje k politické jednotce vítězů. V některých případech jsou členové poražené skupiny také začleněni do vítězné skupiny, obvykle jako poddaní. Carneio věří, že války mezi stále početnějšími skupinami vedly k větším a větším politickým entitám s postupně většími územími. Dle jeho názoru, většina světových civilizací se vyvinula za podmínek geografických omezení jako reakce na ně.⁶⁸

6.3 Pojetí Arnolda Toynbeeho

Arnold Toynbee (1889 - 1975), další představitel teorie kulturních cyklů, používá na rozdíl od Spenglera místo pojmu kultura pojem uzavřených civilizací. Všem společnostem nepřisuzuje pojem civilizace, neboť je dělí na "společnosti primitivní" a civilizace. Zatímco "primitivní společnosti": ... *"žijí relativně krátkou dobu, jsou omezeny na relativně malé geografické území a mají relativně nízký počet příslušníků, a to jak v kterýkoliv daný okamžik,*

---

⁶⁷ Srov. PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997, str. 441

⁶⁸ Tamtéž, str. 443

tak v celých dějinách....", tak civilizace: .... "jejichž počet dosáhl sotva dvou desítek, žijí relativně dlouhou dobu, rozšiřují se ze svých původních domovů do relativně velkých oblastí a žije v nich relativně velký počet lidí...". ⁶⁹

Svou cyklickou koncepci vysvětluje 5 hlavními hypotézami:

- 1) Neexistuje jednotná historie lidstva, existuje pouze historie jednotlivých, uzavřených a na sobě nezávislých civilizací,
- 2) každá civilizace prochází vývojovými stádii - zrodem, růstem, krizí, rozkladem a zánikem, jevy a události probíhající v civilizacích jsou analogické, přesto podstata jedné civilizace není společná jiným civilizacím,
- 3) o rozvoj civilizací se zaslouhuje "tvořivá menšina" směřující za sebou "inertní většinu",
- 4) v současné době existuje pouze 5 civilizací (Západní společnost, společnost ortodoxního křesťanství, Islámská společnost, Hindská společnost a společnost Dalekého východu. ⁷⁰

Civilizace (kterých rozlišoval jednadvacet)⁷¹, rostou úspěšným reagováním na po sobě jdoucí výzvy pod vedením tvůrčích menšin, upadají, nereagují-li na ně jejich vůdci tvůrčím způsobem. Smrt určité civilizace nepokládá, na rozdíl od Spenglera, za nevyhnutelnou, protože život civilizace závisí na úspěšném vyrovnání se s po sobě následujícími problémy. Oproti teorii Karla Marxe míní, že dějiny nejsou utvářeny ekonomickými, ale duchovními silami. „Nevěřím, že jsou civilizace osudově určeny k zániku, že by měly stanoveno životní rozpětí jako organismy. ... Nevěřím ani, že civilizace začne upadat proto, že se zhorší její prostředí. ... příčinou úpadku není nějaká rána zvenčí, ale vnitřní duchovní nedostatky – jakýsi druh demoralizace, za který neseme sami zodpovědnost. ... Zlom v růstu civilizace není nevyhnutelný ... není-li procesu dezintegrace dovoleno postupovat. ... V rozkládající se společnosti se masy odcizí od vůdců a ti se pak pokoušejí udržet si své pozice užitím síly. Síla se tak stává náhražkou ztracené přitažlivosti. Společnost se rozštěpí na dominantní menšinu, vnitřní a vnější proletariát ... složen z barbarů na pomezí civilizace“.⁷²

⁶⁹ TOYNBEE, A. J. *Studium dějin*. Praha : Práh, 1995, str. 145

⁷⁰ Srov. ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996, str. 68

⁷¹ Na mysli má tyto civilizace: Egyptskou, Andskou, Čínskou, Minojskou, Sumerskou, Mayskou, Syrskou, Indickou, Chetitskou, Helénskou, Západní, Ortodoxně-křesťanskou (Rusko), Dalekého východu (Korea, Japonsko), Ortodoxně-křesťanskou (kolébka), Dalekého východu (kolébka), Íránskou, Arabskou, Hindskou, Mexickou, Yucatánskou, Babylónskou

⁷² TOYNBEE, A. J. *Studium dějin*. Praha : Práh, 1995, str. 12

6.4 Oponentní postoj Jacquese Soustella

Jinak však pozici civilizace a kultury vidí francouzský etnolog a sociolog Jacques Soustelles (1912 - 1990). Ve svém díle *Čtvero slunci* kulturou nazývá: ...*"soubor chování, technik, dogmat, rituálů, institucí, které charakterizují člověka a lidská společenství a staví je tak do protikladu k "přírodě". Kultuře se učíme, kultura se předává tradicí, výchovou, napodobováním, vyvíjí se a mění, přejímá a inovuje"*.⁷³ Žádná kultura neexistuje bez společenství, každé společenství však neznamená kulturu.⁷⁴ Hraniční čára mezi "přírodou" a "kulturou" není jednoduše vymežitelná. Mnohdy počínání jeví se jako kulturní se nalézá také u zvířat (například instinktivní hájení území, opičí skupiny žijí v hierarchii a pevně daném řádě), opačně chování vyznívající pudově může být výrazem tradičních zvyků určité společnosti (např. určité "techniky těla" - druhy postojů, chůze, způsoby, kterými lidé usedají, apod.).

6.4.1 Soustellovo pojetí civilizace

Civilizace je pro Soustella: ... *"stav, ke kterému v průběhu lidských dějin dospěly některé kultury"*.⁷⁵ Kultur v minulosti i dnes existuje mnoho, počet civilizací v minulosti i dnes je velmi omezen. Soustelle kritizuje Spenglerovo pojetí civilizace jako organismu, kdy se "duše" každé kultury vyvíjí až do stádia konečné civilizace, ústící k zániku a smrti dané kultury. Určitá civilizace nevzniká nebo se nerodí v určitém okamžiku určitého období. *"Nejde totiž ani tak o samotné civilizace jako spíš o lidi, kteří svým přístupem, stylem života, novými objevy pozvedají a pohání svou civilizaci stále kupředu. Je možno myslet si, že kultury rostou a transformují se v civilizace, ovšem civilizace se v prostoru a čase spíše vzácně zvedají"*.⁷⁶

Civilizace vzniká z kultury, sousedních kultur nebo z jiné civilizace a zaniká selháním vlastních struktur (sama se "zhroutlí pod svou vlastní vahou") nebo vlivem jiné civilizace. Zanikne-li civilizace, její etnické skupiny zůstávají a z civilizace klesají zpět na úroveň kultury. Mohou se stát základem nově vzniklé civilizace, ale také nemusí a mohou zůstat na

---

⁷³ SOUSTELLE, J. *Čtvero slunci*. Praha : Argo, 2000, str. 68

⁷⁴ Např. struktury a chování hmyzích společenství jsou přenášeny instinkty po celou dobu jejich existence

⁷⁵ SOUSTELLE, J. *Čtvero slunci*. Praha : Argo, 2000, str. 68

⁷⁶ Tamtéž, str. 71

úrovni kultury. Civilizační cykly jsou následovníky kultur, některé přetrvávají, jiné přes svůj vzestup zmizí.⁷⁷

Civilizace jsou prostorově i časově omezeny. Mohou v nich vznikat okrajové varianty snažící se danou civilizaci předstihnout objemem, energií i silou. V ústředí civilizací pak vznikají rozdílné politické organizace i ideologie. Tyto rozdíly odrážejí posun vývoje centrální civilizace a jejích okrajových variant. Každá civilizace do jisté vzdálenosti za své hranice propouští politické a ideologické vlivy, hospodářsky působí nebo šíří umění a technické postupy.⁷⁸

Soustelle na základě svého pojetí kultury a civilizace přistupuje k možnosti jejich členění na rysy, témata a struktury.

6.4.2 Kulturní a civilizační rysy

Kulturní "rys" značí individualizovanou materiální nebo nemateriální skutečnost v jedné nebo několika kulturách či civilizacích.⁷⁹ Důležitou vlastnost kulturních rysů představuje jejich pohyblivost a schopnost šířit se všemi směry (difúze). Difúze a stejně tak paralelismus se v minulosti objevily mnohokrát. K některým objevům došlo pouze jednou a to difúzí. Kulturní dějiny zahrnují přejímání technologií, nástrojů, odívání, obřadů, avšak také názorů a mýtů odjinud. Ale i šíření kulturních rysů je omezené. Některé techniky nebo zvyky kultura nepřijme, protože je nedokáže vstřebat, a tak proti přejímání nových prvků působí také odmítání všeho nového a cizího. Mohou vedle sebe žít dvě etnika, která si navzájem užitečné kulturní rysy nepředají. (Eskymáci z arktického pásu Ameriky nepřevzali od sousedů sněžnice, Indiáni od Eskymáků nepřevzali iglú či kajak.)

---

⁷⁷ př. Mayská civilizace se zhroutila vlivem špatné hospodářské situace. Civilizace Teotihuacánu - zde elita kněží a umělců podrobvala vesničany městské autoritě svou posvátností. Zemědělci této vyhraněné skupině odváděli část své úrody pro zajištění ochrany bohů. Avšak byli příliš vzdáleni mentalitě kněžské elity, navrátili se proto k uctívání svých původních bůžků, tamtéž, str. 74

⁷⁸ autor jako příklady uvádí: zavedení používání nestoriánského kalendáře v Číně a Mongolsku, byzantský objev cyrilice, monofyzitské křesťanství v Etiopii, křesťanští trubadúři převzali muslimskou poezii, převzetí algebry, alchymie, lékařství, filosofii atd.

⁷⁹ Například dům na kůlech nebo iglú, luk nebo vrhač oštěpů, člun z kůry nebo piroga, různé způsoby věštění, druhy pohřbívání, spalování a k nim se vztahující obřady, obětování, různé typy manželství, mocenské formy atd.

Výrazným civilizačním rysem je její konvergence nebo-li sblížení poukazující na neuniverzálnost jakékoliv civilizace. Avšak přijme-li civilizace důsledkem dějinných nahodilostí různorodé tradice a struktury, neslučitelné etnické a kulturní prvky hrozí jí nárůst společenských rozporů, které mohou vést až k jejímu rozpadu.⁸⁰

6.4.3 Kulturní a civilizační témata

"Témata" vyjadřují totéž co slovo patterns (vzory, typy, charakter, soustavy). Nejsou jednoduchými, izolovanými jevy, ale soubory, vyjadřující stanovisko ke světu a životu. "Témata" každé kultury vyjadřují její kulturní styl, jako „kulturní schémata“ určují „tvář“ odlišující nebo sdílející jednu civilizaci s druhou. "Téma" smíchává kulturní rysy, ze kterých vycházejí hodnotící a orientační postoje člověka.⁸¹

Spengler se pokoušel definovat každou velkou civilizaci jediným základním tématem, avšak jediné téma zcela nevystihuje podobu kultury či civilizace. I kulturní témata putují, šíří se a přejímají a také narážejí na meze vystavené jinou společností. Kulturní rysy technického typu se šíří jednodušeji než ideologické prvky. (Japonsko převzalo západní techniku a vědu, ale jen okrajově, nebo vůbec náboženství). Kulturní rysy a témata jsou na sebe jakoby nezávislé. Kulturní rysy mohou měnit svůj obsah. Společnost může upustit od méně užitečné a účinnější techniky a nahradit ji technikou lepší, ale nemusí se vzdát své tradiční morálky nebo náboženství.⁸²

6.4.4 Kulturní a civilizační struktury

"Struktury" zahrnují institucionální, právní a mentální vztahy. Strukturami jsou pohyblivé a proměnlivě propojeny kulturní rysy a témata. Struktury odpovídají dynamice každé kultury a civilizace, hierarchicky uspořádávají rysy a témata. V civilizacích tíhnou struktury ke změnám nejméně, mají nejnižší schopnost přetvářet se nebo přijímat cizorodé prvky

---

⁸⁰ Srov. SOUSTELLE, J. *Čtvero sluncí*. Praha : Argo, 2000, str. 149

⁸¹ Tamtéž, str. 161

⁸² Tamtéž, str. 161

(například hinduistické struktury kastovníctví zůstávají nadále i přes vzestup této společnosti do moderního státu, stejně tak struktury v Číně).⁸³

Vztahy mezi jevy tvořících kulturu vymezil Bronislaw Malinowsky (1884 – 1942, britský antropolog polského původu). Podle něj každý jev pomáhá vzniku a zachování společenského celku ne na základě příčinných, ale funkčních vztahů. I toto funkční pojetí je blízké Spenglerově teorii organicismu. Určitý společenský jev není příčinou jiného jevu (stejně jako játra nejsou příčinou obratlů či naopak), ale každý orgán plní konkrétní, nezbytnou funkci pro celek jako takový. Mezi různými jevy v dané kultuře panuje jistá harmonie. Společnost by nepřežila, kdyby v ní jisté funkce nebyly zajištěny. Tato funkční teorie nezahrnuje fakt, že některé kulturní rysy a témata, pro společnost často nezbytné, funkce výrazně nepodporují a mnohdy se staví i proti životním zájmům společnosti. Názorným příkladem je válka. Ani ty nejnějsvětější civilizace neztratily tendence vést války za cenu skutečné sebevraždy.⁸⁴

Spengler popisuje zrod a zánik každé civilizace působením její „duše“, Toynbee zaměřuje z množství faktů dílčí fakty s civilizační strukturou. Každá kultura a civilizace je nahodilým souborem technických, právních, etických a náboženských jevů, které společnosti včleňují do strukturovaného celku.

V každém okamžiku své existence kultura vytváří kompromis mezi tím, co získala z tradice a vnějších vlivů, a tím, co vyvinula jako společnost fungující ve sledovaném okamžiku. Každá civilizace (i její varianty či oblasti) se přizpůsobováním udržuje ve stavu trvalé nerovnováhy, která zároveň představuje její vývoj.⁸⁵

Kultuře předchází prvky "protokultury", které jsou charakteristické: 1) používáním určitých předmětů v původním stavu (jednorázové upotřebení nástrojů či zbraní), 2) vydáváním zvukových signálů, 3) v hierarchickém uspořádání ve skupinách. Tak se lidé stali „lidmi“ přechodem od přírody ke kultuře používáním nástrojů, zbraní, ohně, řeči a organizace do skupin. *"Kulturu charakterizuje výběr z řady daných možností"*.⁸⁶

Kulturní rysy a témata mohou být velmi dlouho a dalece předávány, nezávisle na kulturách a civilizacích, z nichž vzešly, i na těch, v nichž se nově zabydly. I na první pohled

---

⁸³ Srov. SOUSTELLE, J. *Čtvero sluncí*. Praha : Argo, 2000, str. 156

⁸⁴ Tamtéž, str. 159

⁸⁵ Tamtéž, str. 166

⁸⁶ SOUSTELLE, J. *Čtvero sluncí*. Praha : Argo, 2000, str. 171

jednoduché kultury jsou ve skutečnosti složité a civilizace ještě více. Každý kulturní jev si žije svým vlastním životem. *"Každá civilizace je sama o sobě neopakovatelná, omezená svým rozsahem a trváním. Zaujímá svůj postoj ke světu a lidským problémům. Nejrůznější civilizace nelze hodnotit soudy, které by jedny objektivně nadřazovaly a druhé určily jako méněcenné."*⁸⁷

Výjimečným příkladem civilizace, která, přestože nenašla výraz v konkrétní společnosti, nepřestala jako soubor kulturních rysů a témat existovat, je židovská civilizace. Svého vrcholu dosáhla v letech 1000 až 900 před naším letopočtem. Po jejím rozpadu na dva státy, rozehnutí její populace a pronásledování křesťany i muslimy nastalo 2 tisícileté období vyhnanství, kdy neexistoval židovský stát a její populace nežila pohromadě ani na území podřízeném jinému státu. Přesto židovská civilizace přežila, zachováním si hebrejštiny jako obřadního jazyka, a také proto, že tato civilizace bez územního základu a politických struktur krystalizovala kolem určitého systému náboženských a mravních idejí, pravidel chování a názorů na svět a život. Jako všechny ostatní se přizpůsobovala proměnlivým podmínkám, čímž neustrnula. Přes všechna duchovní i materiální strádání si uchovala základní struktury.⁸⁸ Obnovený židovský stát tak vznikl z civilizace fyzicky různorodých a jazykově odlišných skupin, které si zachovaly svou identitu.

Tento příklad zdůrazňuje nezávislost fenoménu "civilizace" na biologických, hospodářských a politických skutečnostech a ukazuje, že civilizace jsou svébytné jevy, které nemohou být zobecnovány v univerzálních zákonech. Spengler takové univerzální zákony uplatňoval pro všechny dosud známé civilizace. Každá z nich představuje organismus, který od svého zrodu až po zánik musel projít přesně stanovenými fázemi. Avšak tímto svým zaměřením na biologické trvání každé civilizace jako organismu zastiňuje prostorové a časové přenášení kulturních rysů a témat, přizpůsobujících se a měnících své obsahy.

Toynbee uznával existenci civilizací napojených na jiné a více méně z nich vyplývající. Helénskou civilizaci popisuje jako "volně" napojenou na civilizaci mínojské Kréty, naši západní jako napojenou na helénskou. Podle něho můžeme rozlišovat civilizace na ty, které jsou nebo se jeví bez "příslušenství" k jiným civilizacím (Sumer, Egypt, stará Čína) a civilizace představující odnože předešlých civilizací (naše civilizace). Připouští také

---

⁸⁷ SOUSTELLE, J. *Čtvero sluncí*. Praha : Argo, 2000, str. 177

⁸⁸ Autor uvádí jako příklady těchto základních struktur výlučný monoteismus, důraz na morálku, kombinaci Boží úmluvy a universalismu.

mezicivilizační fúze. Mnohé civilizace prošly během svého dějinného vývoje jistou "fází neklidu", ale nedocházelo k ní všeobecně a po fázi neklidu nevznikl "univerzální stát", jak předpokládal Toynbee. *"Civilizace nestojí vedle sebe, ale za sebou. Některé civilizace jsou odvozeny od předchozích civilizací"*.⁸⁹

Při zrodu, rozvoji a zániku kultur hrají sice důležitou roli ekonomické jevy (pojetí Marxe a Engelse), ale kulturní dějiny se vytváří především prostorovou difúzí kulturních jevů a jejich předáváním v čase, souhrou vlivů, výpůjček a odvrhování vlivů a odmítáním výpůjček. Kovové nástroje, domácí zvířata nebo domestikované rostliny se rychle šířily za politické a kulturní hranice. Hůře se vysvětluje, proč například buddhismus v zemi svého zrodu neobstál a jinde byl přijat ve velké míře. *"V dějinách mocně působí nahodilost, iracionálnost a nečekanost. "Směřování" dějin je pouhou iluzí."*⁹⁰

---

⁸⁹ SOUSTELLE, J. Čtvero sluncí. Praha : Argo, 2000, str. 189

⁹⁰ Tamtéž, str. 191

ZÁVĚR

Pojem kultura. Každý toto slovo zná, každý jej používá. Všichni o něm mají nějakou představu a podle této představy slovo kultura používají v různém kontextu. Nám se pojem kultura ukázal v několika proměnách a různých podobách. Na svém začátku slovo kultura vyjadřovalo vztah k obdělávání půdy. Později toto slovo již vyjadřovalo charakteristiku lidské vzdělanosti, představovalo kultivovanost lidských schopností, oddělilo člověka, jako aktivního tvůrce kultury, od přírody, neboť člověk prostřednictvím kultury začal přetvářet sebe i přírodu. Kultura je tedy prostředkem i cílem lidského jednání.

Takto vidí kulturu axiologické pojetí, které hodnotí a omezuje kulturní projevy (umění, věda, literatura, výchova, ušlechtilé a pokrokové myšlenky ...) ve sféře pozitivních duchovních hodnot směřujících člověka k humanizaci a společnost k rostoucímu rozvoji. Takové zahrnutí působí ochuzeně o všechny další projevy, které bychom mohli nazvat kulturními.

Jakmile se však slovo kultura začalo postupně přesouvat z procesu kultivování ke stavu a podmínkám společnosti, vyjadřovalo již kromě pozitivních hodnot i nadbiologické prostředky a mechanismy sloužící lidem k přizpůsobení se svému okolí. Antropologické pojetí charakterizuje různá společenství v čase a prostoru na základě jejich vlastních kulturních hodnot.

Podobný vývoj vidíme také u pojmu civilizace. Toto slovo původně rovněž označovalo určitou kultivaci společnosti, zdokonalení a urbanizaci. Třebaže se od stejného významového pojetí s pojmem kultura toto slovo později oddělilo, přesto v určitých obdobích oba pojmy vystupovaly buď synonymně nebo kontrastně, jednou slovo kultura i civilizace vyjadřovaly totéž, jindy slovo kultura souviselo s materiální sférou a civilizace naopak s duchovní nebo zcela naopak. Nakonec však přeci jen byla civilizace v axiologickém pojetí spojována pouze s věcnými a praktickými hodnotami a slovy O. Spenglera kultury jen dospívají do stupně civilizací.

Antropologické pojetí se u civilizací také zabývá jejími hodnotami, ale uvědomuje si, že každá civilizace má svůj hodnotový systém i své vlastní chápání reality. Toto pojetí je mi mnohem bližší než předchozí axiologické koncepce. Jakmile hodnotíme nějakou kulturu nebo civilizaci z axiologického pohledu, zaměřujeme se jen na určité jevy nebo rysy a ostatní

můžeme lehce opominout. Každá kultura i civilizace se skládá z mnoha prvků, kterými se odlišuje od ostatních, zvýrazňuje sama sebe, je jimi charakteristická a díky nim vlastně existuje. Vyzdvižení určitého prvku z bohatého a různorodého celku pak může uškodit celkovému charakteru nějaké kultury či civilizace.

Seznam literatury:

- 1) BUDIL, I. T. *Za obzor západu – proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha : TRITON, s. r. o., 2001. ISBN 80-7254-163-3.
- 2) DIAMOND, J. *Osudy lidských společností*. Praha : Columbus, 2000. ISBN 80-7249-047-8.
- 3) HUIZINGA, J. *Kultúra a kríza*. Bratislava : Kalligram, 2002. ISBN 80-7149-472-0.
- 4) Kolektiv autorů Encyklopedického domu. *Slovník cizích slov*. Praha : Encyklopedický dům, spol. s. r. o., 1998. ISBN 80-90-1647-8-1.
- 5) KROEBER, A. L., KLUCKHOHN, C. *Kritický nástin systémů a definic kultury, 1., 2. svazek*. Brno : Krajské kulturně osvětové středisko, 1969, 1970. ISBN nevedeno.
- 6) ORTOVÁ, J. *Kulturní a sociální ekologie*. Praha : Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-224-9.
- 7) PARK, M. A., FEDER, K. L. *Human antiquity*. London : Mayfield Publishing Company, 1997. ISBN 1-55934-684-1.
- 8) SOUKUP, V. *Dějiny antropologie*. Praha : Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0337-3.
- 9) SOUKUP, V. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON), 1994. ISBN 80-901424-1-9.
- 10) SOUSTELLE, J. *Čtvero sluncí*. Praha : Argo, 2000. ISBN 80-7203-283-6.
- 11) SPENGLER, O. *Soumrak západu*. SOUVISLOSTI, 1/1994, č. 1, str. 91 – 102. ISSN -0862-6928.
- 12) TOYNBEE, A. J. *Studium dějin*. Praha : Práh, 1995. ISBN 80-85809-21-4.
- 13) WOLF, J. *Člověk a jeho svět*. Praha : Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-871-9.

ABSTRAKT

ZELENKOVÁ, B. *Kultura a civilizace – Přehled různých pojetí obou pojmů v antropologickém a kulturně-historickém myšlení*. České Budějovice, 2006. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra filosofie a religionistiky. Vedoucí práce PhDr. Vít Erban.

Klíčové pojmy: kultura, civilizace, antropologické pojetí, axiologické pojetí

Práce pojednává o postupném vývoji antropologické vědy o člověku. Poukazuje na rozdílné nahlížení na cizí kultury a civilizace v minulosti i dnes. Zabývá se vývojem pojetí pojmů kultura a civilizace. Nastiňuje rozdíly axiologického a antropologického pojetí těchto dvou pojmů. Předkládá některé teorie vysvětlující příčiny vzniku a vývoje kultur a civilizací.

ABSTRACT

Culture and civilization – Summary of different approach of these concepts in antropological and cultural-historical ideation.

Key terms: culture, civilization, antropological conception, axiological conception

The work deals about progressive emergence of human antropology science. It illustrates different thinking of strange cultures and civilizations in the past and also present. It engage in development of concept of culture and civilization. It entertains about disparity in axiological and antropological approach. It submits some theories about origin and develop of cultures and civilizations.